

ПРОЯВИ НА ЛАКОНИЗЪМ В СИНТАКСИСА НА СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА РАЗГОВОРНА РЕЧ

(ПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ С ПОВЕЧЕ ВЪПРОСИТЕЛНИ СЪЮЗНИ ВРЪЗКИ)

През 1972 г. Русин Русинов публикува статията “Подчинени изречения с две или повече съюзни връзки в съвременния български книжовен език”¹. Тъй като заглавието е твърде общо и може да се отнесе към принципно различни прояви на отношението, което се установява между самите съюзни думи – координация и субординация, следва уточнение, че се имат предвид подчинени изречения, свързани с главното с две съюзни връзки, “всяка от които има свое самостоятелно значение и изразява различна смислова зависимост между главното и подчиненото изречение...” Според Р. Русинов “...тази двойна синтактична връзка е сигурен показател, че тук се касае за особен случай на еднородни съподчинени, който може да бъде наречен брахилогичен случай на сложно съставно изречение с еднородни съподчинени.”² Става въпрос за подчинени изречения от типа: *Човек постоянно се колебае откъде и как да започне една работа...* (Йордан Радичков), където подчиненото е едно, но е включено с две равнопоставени съюзни връзки *откъде и как* и на практика е равно на *откъде да започне... + как да започне...* или *...най-после въпросът кой, как и защо злоупотребява с психиатрията, се демонстрира чрез един “чист” случай.*” (в. “Демокрация”), в което подчиненото определително изречение се въвежда с три съюзни връзки и поради това има семантичен еквивалент на три подчинени изречения.

Уговорката е необходима, защото в българската разговорна реч (РР) със същата честотност се срещат и други примери, но в тях присъствието на две съюзни думи не предполага наличието на второ подчинено изречение от същия тип, подложено на елипса, т. е. изреченията не са съподчинени. Например в “*От него зависи обаче кой в коя*

листа ще попадне.” (в. “Демокрация”) подчиненото не трябва да се разчленява на две – съответно на *кой ще попадне* и на *в коя листа ще попадне*, тъй като семантичното отношение помежду им не предполага равнопоставеност, а зависимост, следователно в такива случаи то е едно. Още по-категоричен е следният пример:

Не можеше да се определи кой на колко години е, защото мъката отрано ги бе състарила. (П. Янов)

В него подчиненото подложно *кой на колко години е* е с “две питаня”, както пише Стефан Младенов³, но те формират специфична двучленна синтактична връзка, която предполага само едно подчинено изречение. Това се доказва и от невъзможността подчиненото да функционира автономно с всяка от тях, без да се измени комплексната изреченска семантика, примерно *кой... (е) на години* и *на колко години е*.

Аналогичен е и подходът към “двойките” съюзни думи в изречението *От кого какво вземат и на кого какво дават – никой не знае* (в. “Дневен труд”), от чийто контекст става ясно, че в двете съподчинени изречения ще бъде пресилено да се търсят немотивирани икономии. Друг е въпросът, че промяната в конситуацията може да допусне “разчленяване” на всяко от тях, в смисъл *от кого вземат* и *какво вземат* и съответно *на кого дават* и *какво дават*.

Въпреки че проблематиката на подчинените изречения с две или повече съюзни връзки е добросъвестно изследвана, за което съществен принос имат и Йордан Пенчев, Йовка Тишева, М. Лакова, Ивелина Савова⁴ новонабраният материал преимуществено от сферата на РР позволява да се направят някои уточнения и корекции и като цяло да се допълни тази интересна изреченска конфигурация на равнище сложно изречение.

За този вид изречения досега за безспорно установено се приема следното:

1. Изреченията с повече от една съюзна връзка имат много висока честотност в РР, защото в нея отсъствието на структурни елементи от простото изречение и на цели изречения от структурата на сложното е, така да се каже, узаконено. От РР те лесно преминават в художествения стил. В научния и в публицистичния стил също се използват, но по-ограничено. Колкото до административния – в него честотата им е твърде ниска.

2. С повече от една съюзна връзка обикновено се въвеждат подчинени допълнителни изречения. Освен тях обаче в разговорния и в другите посочени стиллове се срещат още сказуемноопределителни, определителни и обстоятелствени.

3. “Многосъюзните” подчинени изречения се свързват с главното само чрез комплекс от минимум две съюзни думи, по произход въпросителни местоимения и местоименни наречия, но съюзната функция може да се поеме от по-обемна група, включваща три и повече съюзни думи. За връзка не могат да служат съчетания от съюз и съюзна дума или съчетания от два съюза.

4. Елементите на свързващия комплекс, разположени контактно, установяват координационно отношение помежду си, което се експлицира преимуществено със съюз *и* или със съюз *или*. Наличието на по-голям брой съюзни думи налага употребата на *и* пред последната от тях, докато останалите се свързват безсъюзно (паузово, интонационно).

Какво е необходимо да се добави към известното досега, за да бъде структурно-семантичната характеристика на подчинените изречения с повече съюзни връзки актуализирана с оглед на ситуацията в началото на третото хилядолетие?

Преди всичко трябва да се има предвид допълнително завишената им честотност в РР и в сферите, които традиционно се захранват от нея – художествената литература, публицистичните жанрове и др. Специално за РР е трудно да се приведат статистически данни, но увеличаването на броя на случаите в речта на едни и същи наблюдавани лица в продължение на две учебни години (1998 – 1999 и 1999 – 2000)⁵ показва активиране на тези синтактични структури. Вторично доказателство е и засилената им употреба в книжната реч, особено в писмената ѝ форма, като се отчита обстоятелството, че различията между устната и писмената форма на съвременния български книжовен език не са толкова големи, както е примерно във френския език⁶.

Тенденцията към активиране на този структурен модел се проявява не само при най-често срещаните в разговорната практика многосъюзни подчинени допълнителни изречения, но и при останалите видове – сказуемноопределителни и обстоятелствени, и най-вече при подчинените определителни изречения. Причината е в прогресивното

увеличаване на броя им (по-специално на т. нар. “без съотносителна с определяемото дума”⁷⁾), във връзка с естествения развой на нашия език и появата в него на все повече нови абстрактни съществителни, които при определени условия изискват подчинено определително изречение от втория тип. Естествено е и влиянието на някои социолингвистични фактори.

В процентно отношение активацията е много по-силна при останалите полисиндетонни подчинени, отколкото при традиционно поддържащите високо количествено равнище допълнителни изречения.

В момента чувствително активирани са и подчинените подложни изречения, въведени с две и повече координирани съюзни връзки.

Промяна се наблюдава и по отношение на състава на свързващия комплекс, сигнализиращ наличието на подложени на елипса съподчинени изречения. Традиционната за модела “двойка” се запазва, но заедно с това зачестяват и случаите на три връзки, предполагащи семантичното участие съответно на три еднотипни подчинени изречения (общо 14 примера). Открити са и 6 примера, в които въвеждането става с 4 съюзни връзки – *Извинявай, но аз не мога да знам кой, кога, какво и защо ѝ го е казал (PP)*, и само един с 5 – *Очаквам отговор кой, кога, къде, колко и защо ще брои кеш. (PP)* При увеличаването на броя на връзките е от голямо значение тяхното поредно място в свързващия комплекс⁸.

Разнообразява се и качественият състав на “двойките”, “тройките” и т. н. според броя на елементите, осъществяващи връзката с главното изречение. Докато до и за 70-те години се сочи, че такава роля “могат да изпълняват само две или повече съюзни думи (въпросителни местоимения или наречия)”⁹, на сегашния етап се наблюдава включване и на дручи съчинителни съюзи в комбинация с местоимение или наречие, например *Не мога да реша дали, или и как да му се моля за работа. (PP)*.

Отчитането на елипсите възстановява “пълната” изреченска картина като **Не мога да реша дали да му се моля, или да не му се моля и как (т. е. по какъв начин) да му се моля за работа.*

Същата конфигурация на въпросителни думи се среща и в друго силно редуцирано изречение: *Аз ще те науча тебе дали, или и как! (PP)*, с което се отправя специфична родителска заплаха към ученик, системно отсъстващ от училище.

Отчасти сходен е и примерът от материал във в. “Дневен труд”: *Ами да се даде някакво прокурорско разрешение от кого, за какво, съдийско ли, така и не разбрах...* (в. “Дневен труд”), където включването на частица *ли* в свързващия комплекс е по-особено и се мотивира от уточнението *съдийско*.

В синтаксиса на днешната РР нарастването на честотността на интересуващите ни подчинени изречения върви успоредно с увеличаването на простите изречения с повече въпросителни елементи¹⁰. При това положение е естествено разнообразяването на комбинациите, представени в съответните “двойки”, “тройки” и т.н.

От новонабрания от РР и от други, предимно публицистични, източници се срещат непосочени досега съвместни употреби на 2 и 3 въпросителни думи – *за къде и кого, кога и как, как и от кого, кой и какъв, как и колко, отде и от кого, колко и кои, как и срещу кои, къде и колко, как и доколко* и др.; *кога, отде и защо; колко, как и на кого; кой, как и защо; кога, защо и колко; кога, защо и при какви* (обстоятелства)¹¹; *Определяха за къде и кого* именно да вземат. (Владимир Путин), *Но щом призна кога и как* е чул, пуснаха го. (Йордан Хаджисев), *Посветени в кухнята твърдят, че ако се стигне до уволнението на Бориславов, той щял да си отмъсти, като обяви публично как и от кого* бил назначен. (в. “Дневен труд”), *И той сподели открай докрай кой и какъв* е бил Миралай Тевфик бей. (Петър Янов), *Друг въпрос е как и колко* дълго са се готвили. (в. “Дневен труд”), *Тогава върви че се пази, като не знаеш отде и от кого* да се пазиш. (Петър Янов), *Медиите се спуснаха да гадаят колко и кои* от споменатите босове на подземния свят са избягали зад граница. (в. “Дневен труд”), *Нека видим как и срещу кои* се е бил Спартак. (в. “Дневен труд”), *В черните кутии се съхраняват всички данни за скоростта на влаковете, за това къде и колко* пъти са спирали. (в. “Янтра днес”), *Техническото свършенство на пиесата на Дворянова може да се сравни само само с това на Ефтимова, като от тази докладна констатация би могъл да се развие разговор за това как и доколко* сериозното модерно писане у нас в дадения момент може да се практикува единствено от жени. (Борис Минков)

Тя дълго губи се, блуждае, нечувана в света се скита, кога, къде, защо дошла е – не знае никой и не пита. (Иван Вазов), *Стефка* (Костадинова, бел. моя – П. Р.) вече знае *колко, как и на кого* да даде. (в.

“Дневен труд”), Най-после въпросът кой, как и защо оцелява държавата, трябва да бъде поставен от упор. (Бойко Василев), Не ми е известно кога, защо и при какви обстоятелства е емигрирал от страната. (Димитър Инкьов)¹².

Увеличен е и броят на глаголите, които като предикати на главното (поясняваното) изречение допускат появата на многосъюзни подчинени, семантични еквиваленти на толкова други подчинени изречения, колкото на брой са сигнализиращите съюзни думи. Семантичното им разнообразие също е по-голямо¹³, макар че се остава в границите на традиционните лексикосемантични групи – за съобщение, за осезание, за мисловна дейност... Специално при многосъюзните подчинени допълнителни изречения се наблюдава подчертан афинитет към глагола *зная*, към неговите префигирані производни – *узная, позная, разужная*, и синонимите му, както и към безличния *знае се*.

Доста по-разнообразни са и именните части, пояснявани от многосъюзни подчинени определителни изречения, от една страна, заради интензивното производство на нови абстрактни съществителни, от друга – заради типичната за РР субституция при имената.

В структурно-семантичен аспект богатството на безличните изречения, неутрализиращи безличния си характер с помощта на подчинено изречение с две или повече съюзни връзки, е очевидно. Сравнението с материала отпреди три десетилетия показва трайна тенденция и към увеличаване на броя им, и към разширяване на семантичния им периметър.

Засиленото влияние на РР върху публицистичния стил и в частност върху “вестникарския” подстил в тази насока също има не само количествени измерения. То се проявява и в това, че такива изречения се срещат в различни жанрове, у много автори, които предпочитат контрахираната им синтактична структура, съхраняваща комуникативната им пълнота и изразяваща висока степен на експресивност.

Като една от проявите на закона за лаконизма на синтактично равнище¹⁴, изреченията от анализирания тип често се подлагат на допълнителна структурна интервенция, в резултат на което, при наличие на контекстови предпоставки, могат формално да се сведат и до просто изречение, например *Какво, къде, кога можете да купите. (Рекламна листовка)*. При допълнително освобождаване от изреченски елементи се

стига и до комуникативна експликация само чрез неколкочленния комплекс от съюзни думи, често използван като заглавие на публицистични материали, на телевизионни и радиорубрики от типа: *Какво, къде, кога, колко* (Телевизионно предаване); *Кой, кога, какво* (Радиопредаване); *Къде, кога, какво* (Упътване за подаване на документи).

Разгледаните тук изречения са само част от непълно и несистемно анализираната проблематика на разностранните прояви на лаконизъм в синтаксиса на съвременната българска разговорна реч. Със съвместните усилия на колегите, работили досега или привлечени за в бъдеще към нея, тя ще бъде задълбочено и резултатно изследвана.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Русинов, Р.** Подчинени изречения с две или повече съюзни връзки. *Български език и литература*, 1972, № 6, 26–32.

² **Русинов, Р.** Цит. съч., с. 27.

³ **Младенов, Ст., Ст. Попвасилев.** Граматика на българския език. С., 1939, с. 331.

⁴ **Пенчев, Йордан.** Съвременен български книжовен език. Синтаксис, Пловдив, 1998; **Ивелина Савова.** Изречения със съюзи в контактна позиция в българския език. *Български език*, № 3, 1988; **Йовка Тишева.** Модели за интерпретация на сложното изречение в българския език, С., 2000; **Мери Лакова.** Местоименни въпросителни изречения в СБЕ, С., 1991

⁵ Основни информатори са преподавателите от Катедрата по съвременен български език във Великотърновския университет.

⁶ **Вж. Врина, Мари.** Експресивните частици в българския език, В. Търново, Абагар, 1999

⁷ Граматика на съвременния български книжовен език, т. 3/Синтаксис, С., 1983, с. 305, разработката е на Р. Ницолова

⁸ Позицията на структурните елементи в свързващия комплекс се подчинява на определени изисквания. От значение е дали въпросителните думи са местоимения или наречия, по какъв начин са свързани (с или без съюз). По въпроса за организацията на комплекса от въпросителни думи вж. у **Й. Пенчев**, цит. съч., с. 164; **Й. Тишева.** Цит. съч., с. 99 и сл.

⁹ **Русинов, Р.** Цит. съч., с. 30.

¹⁰ В тази насока са и наблюденията на **Й. Тишева.**

¹¹ Разнообразни комбинации са представени и в изследванията на Й. Пенчев и Й. Тишева.

¹² Материалът е събран несистемно от няколко български ежедневника. Само от в. "Дневен труд" обаче от началото на 2001 са извлечени 406 примера. За разработката са използвани общо 711 случая на подчинени изречения с координирани съчинителни връзки. Всеки от примерите от писмени източници е "дублиран" с автентични разговорни образци.

¹³ Семантичното разнообразие съответства на граматическото. Липсват ограничения, свързани с вида, времето и наклонението на глаголите.

¹⁴ Й. Тишева също свързва появата на тези изречения със "съзнателния стремеж към езикова икономия", вж. Модели за интерпретация на сложното изречение в българския език, с. 75.